

ŞAİR CÂRİYELER

A.Yaşar KOÇAK*

Özet

Câhiliye döneminde Arapların yaptıkları savaşlar neticesinde esir düşenler Mekke'nin meşhur çarşılarında satılırdı. Bu esirlerden erkek köleler evin dış işlerinde kadın köleler ise evin iç işlerinde çalıştırılırdı. Kadın köle (câriye) güzel ve akıllı ise efendisini etkileyerek onun dostu olup hizmetten çekilebilirdi. Kölelik, savaşlar nedeniyle Abbasîler döneminde büyük ölçüde artmıştı. Abbasîler devrinde cariyelerin geçmiş dönemlere göre sosyal hayatta daha etkin olmalarıyla tüccarlar daha fazla para kazanmak için cariyeleri eğitmeye başladılar. İşte bundan sonra bu cariyeler edebî birikimlerini Arap edebiyatında önemli bir yeri olan şiire dökmeye yöneldiler. Bu çalışmada I. Abbasî Devri'ndeki (132/750-232/842) belli başlı şair cariyeler ele alınmış ve şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: I. Abbasî Devri, cariyeler, şair, Arap edebiyatı, şiir.

Poet Slaves

Summary: In Jahiliyya period the Arabs got prisoners of war after they won a struggle. These slaves were sold in the famous markets of Makkah. Male slaves were used to work outside the house and female slaves were used to do the housework. If the female slave was beautiful she could resign the service by influencing her master. In the Abbasid Period slavery was increased in a big amount. In this period female slaves became more active in the social life than they were in the past periods. So merchants started to educate female slaves to earn more money. After that these female slaves poured out their literary experience into poems which have a great importance in Arabic Literature. In this article we have taken up the well-knowns of female slave poets in the first Abbasid Period (132/750-232/842) and have given examples of their poems.

Key words: The first Abbasid period, female slaves, poet, Arabic Literature,

* Prof. Dr.: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü (ayasarkocak@hotmail.com).

Arap Edebiyatında kadının rolü araştırıldığında hür kadınların sadece ev kadını olmaları dolayısıyla edebiyat sahnesinden uzak kaldıklarını görmekteyiz. Buna karşılık, hür olmayanların yani hizmetçi, yataklık, şarkıcı ve benzer şekillerde kullanılan ve Abbâsî toplumunun temel özelliklerinden biri olan câriyelerin haberleri ve şiirleri edebiyat kitaplarında çokça zikredilmektedir. Dolayısıyla bu tür edebî ürünlerin en verimli dönemi olan I. Abbâsî Devrindeki (132/750-232/842) şair câriyeler ve faaliyetlerinin kayda değer olduğu kanaatindeyim.

Cahiliyye döneminde Arapların birbirleriyle yaptıkları savaşlar neticesinde erkek ve kadınlardan esir düşenler oluyordu. Bu esirler Mekke'nin meşhur çarşılarında, bunların da en önemlisi olan Ukâz¹'da satılıyordu.² Erkek köleler evin dış işlerinde, kadın köleler ise evin iç işlerinde çalıştırılırdı. Kadın köle güzel ve çekici ise efendisinin kalbini ve aklını çelip, onun dostu olur ve hizmetten çekilebilirdi. Bu câriyeler Arap hikâyecilerinin yıllarca anlata geldikleri uzun hikâyelerin baş konusu olmuştur.

Kölelik, birbirini takip eden savaşlar nedeniyle Abbâsîler döneminde büyük ölçüde artmıştır. Kadın köleler erkek kölelerden daha çoktu. Abbâsîler devrinde câriyeler (kadın köleler), geçmiş dönemlere göre sosyal hayatta daha etkin olmaya başlamışlardı. Öyle ki bazı câriyeler sultanların saraylarında ve devrin ileri gelenlerinin yanında yüksek ve itibarlı mevkiler edinmişti.

Câriyeler, daha çok Afrika'nın doğusundan, Hindistan'dan, Semerkant'tan, Mâveraünnehir'den, Endülüs ve Avrupa'dan getiriliyordu.

el-Câhiz, devrindeki Hintli, Afrikalı, Anadolu ve Faslı câriyeleri şekil ve farklılıkları bakımından güvercin renkleriyle anlatmış, Slav ırkı olanları beyaz, zencileri ise siyah güvercinlere benzetmiştir.³

Câriyeleri alıp satan ve eğlence yerlerinde çalıştıranlar, onların sosyal hayattaki etkinliklerinin artmasıyla daha çok para kazanmak için câriye eğitimine önem vermeye başladılar. Tüccarlar, güzel ve zeki buldukları câriyeleri Arap dilinin inceliklerini, fesâhatini ve belâgatını öğrenip, güzel şiir söylemeleri için dil âlimlerine, şiir ezberleme ve şarkı söyleme dersleri için de

¹ İbrahim Yılmaz, *Panayırlar Ve Arap Dili Ve Edebiyatı'nın Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Erzurum, 1997.

² İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Me'arif*, nşr. Servet 'Ukâşe, Mısır, 1960. s. 144.

³ el-Câhiz, Ebü Osmân 'Amr b. Bahr, *el-Hayavân*, nşr. 'Abdusselâm Hârûn, Mısır, 1966. III/75.

şarkıcılara gönderdiler. Bu câriyeler sahip oldukları parlak zekâlarının yanısıra cana yakın, ince duygulu, hoş sohbet, hazırcevap ve çekici idiler.

Câriyelerin bu durumunu bize şu olay daha açık bir şekilde göstermektedir: Ali b. el- Cehm⁴'in bulunduğu bir eğlence meclisinde gelincik gibi kırmızı yanaklı, inci dişli, ayın on dördü gibi güzel yüzlü bir câriye onlara doğru gelip, selam verdikten sonra mecliste bulunanlardan birisi “Ey Ebu'l - Hasan! İşte bu cennette bizlere vaad edilendir” der. Bu sözleri duyan câriye de şunları söyler:

و ما الوعد يا سُؤلى و غاية مُتتى
فإن فؤادى من مقالک طائر

“Ey benim istediğim ve temenni ettiğim kişi! Vaat ne demek?!”

Oysa ki, kalbim senin sözlerinden kuş gibi kanatlanıp uçuyor”.

Adam da ona şöyle cevap verir:

أما و إله العرش ما قلت سئاً
و ما كان إلا أنى لك شاکر

“Allah’a yemin ederim kötü bir şey demedim.

(Söylediklerim) sana teşekkürden başka bir şey değildi”.

Bunun üzerine Ali b. el-Cehm şöyle der:

أمسك فديتک عن عتاب محمد
فهو المصون لودّه المتندر

⁴ Ebu'l-Ferec Ali b.Huseyn el İsfahânî; *Kıtabu'l-Eğânî*, Bulak,1285/1868, II/201; VII/189,191,317.

"Muhammed'i azarlamana mukabil canım sana feda olsun

Çünkü o, çekingen davrandığı sevgisinde günahsızdır".

Câriye, bizimle konuşmaya başlayınca câriyenin akıllı ve öldürücü bir güzelliğe sahip olduğunu gördük. O'na, "Allah sana bakan gözleri aydın kılsın" dedim. O da, "Allah senin de gözlerini aydın kılsın ve seni sevindirsin" deyip, daha önce hiç duymadığım güzel bir nağmeyle şarkı söylemeye başladı:

أرُوخَ بِسَمِّ مِنْ هَوَاكِ مَرِحَ * وَأُنَاجِي بِهِ فَلِيَا كَثِيرَ التَّفَكُّرِ
عَلَيْكَ سَلَامٌ لَا زِيَادَةَ لَا نَيْتَنَا * وَلَا وَصَلَ إِلَّا أَنْ تَشَاءَ ابْنُ مَعْمَرِ

"Senin aşkının derdiyle hayret ve üzüntü içinde dolaşıyorum

Kalp onun üzüntü ve düşüncesiyle doludur

Aramızda sana selamdan başka bir şey yok,

İbn Ma'mer istemedikçe kavuşmak da yok."

Bazı câriyeler şairlerle karşılıklı şiir söyleyerek anlatım ve düşüncede onlarla yarıştılar. Bazen şairlerin bile ulaşamadığı duygulu ve heyecan dolu güzel şiirler söylerlerdi. Bütün bunlar hepsi bize, temelini câriyelerin oluşturduğu şiirin içinde yetişen çok sayıda kadın şairin bulunduğunu göstermektedir.

Bu câriye şairlerin en meşhurlarından Natifi'nin câriyesi; 'Înân ile Me'mûn'(198/813-218/833) un kendisine aşık olup satın aldığı ve ona olan aşkından dolayı ayaklarını öptüğü ve el- Me'mûniye diye bilinen 'Arib'i zikredebiliriz.

Haklarında bilgi bulunan ve şiirleri olan şair câriyeler dışında bize bilgileri ulaşmamış çok sayıda şair câriyenin olduğu muhakkaktır. Ancak biz burada haklarında bilgiye ve kendilerine ait şiirlere rastlayabildiğimiz birkaç şair câriyeden bahsedeceğiz.

Seken (سكن) : Mahmud el-Varrâk⁵'in câriyesi olup güzel yüzlü ve terbiyeli olmasının yanında bu câriye çok güzel şarkı söyler ve şiir okurdu.⁶ Bu câriye, evinde bulunduğu efendisinin maddi durumu kötüleşince, Halife Mu'tasım'a kendisini satın alması için bir mektup yazarak haber gönderir. Mu'tasım kendisine gönderilen bu mektubu yakıp, cevap vermez. Onun bu tavrından incinen Seken, tatlı sert bir üslupla Mu'tasım'ı yeren, bazen de öven uzunca çok güzel bir kaside yazarak ona gönderir⁷. Bu kaside şöyle başlar:

ما للرسول أمان منك بالأساس * أحذت بعد رجاء جفوة القاصي
 فهبك ألحقت بي ذنبا نظللمسك لي * فما دعاك إلى تحريق قرطاسي
 يا متبع الظلم ظلماً كيف شئت فكن * عندي رصان على العينين والرأس
 إن أحبك حباً لا لفحمة * و الحب نيسه في الله من بأس

Bu arada maddi durumu düzelmeyen Mahmud el-Varrâk, çektiği sıkıntıları câriyesi Seken'in de çekmemesi için onu satmak istediğini şu sözlerle anlatır: “Kötü durumumu ve çektiğim zorlukları görüyorsun. Senin bolluk ve rahat içinde olmanı istiyorum. Eğer kabul edersen, bu sıkıntıları çekmemen için seni satayım. Fakirlikten kurtulursun”. O da, “ Sen bilirsin” diye cevap verir. Efendisi Mahmud el-Verrâk câriyesi Seken'i satışa çıkarınca, onu satın almak için alıcılar büyük bir rekabete girer. Tâhîrîlerden birisi fiyatını yüz bin dirheme kadar yükseltir. Mahmud el-Verrâk, parayı hazırlayan adama Seken'i vermek için câriyesini yanına çağırır. Seken kalabalığın huzuruna geldiğinde, oradakiler onun güzelliğine hayran olur. Gözü yaşlı câriye, efendisine “ Beni yüz bin dirheme mi satıyorsun?” diye sitem edince Mahmud el-Verrâk, “Öyleyse fakruzaruret içinde yaşarsın.” diye karşılık verir. O da, “Evet, sabrederim. Bu sabrım da biliyorum, senin hoşuna gitmez.” der. Bu sözler karşısında Mahmud el-Verrâk topluluğa, “Şahit olun! Onu Allah rızası için azat ediyorum. Artık o hürdür. Elimde kalan son varlığım olan evimi de ona bağışlıyorum. Paranızı alın, hayrını görün” der. Onun bu sözlerinden etkilenen

⁵ *el- Egani*, III/180: XIV/196.

⁶ *el- Câhiz, el- Mehâsin ve'l- ezdâd*, s. 117.

⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-su'arâ*, nşr. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Mısır, 1956, s. 422-423; *Sihâm Abdulvehhâb el-Ferih*, Kuveyt, 1981, s. 157.

Tâhirî'li adam, "Ben de senin yaptığını yapıyorum. Para sende kalsın. Allah'a yemin ederim ki onu geri almayacağım." diyerek yüz bin dirhemi Mahmud el-Verrâk'a bırakır. Parayı alan Mahmud el-Verrâk, câriyesi Seken ile eskiden olduğu gibi tekrar mutlu bir hayat sürmeye başlar.⁸ Seken'in buradaki davranışının efendisinin sıkıntılarını dindirmek için olduğu apaçık ortadadır. Halife Mu'tasım'a yazdığı ve sunduğu şiir ise, onun söz söyleme sanatındaki kabiliyetini ortaya koymaktadır. Halifeye olan duygularını, üstün kültür ve karakter seviyesine sahip bir kimsenin üslubuyla açıklamış olduğunu görmekteyiz.

Denânîr (دنانيير) : Abbâsî şairlerinde İbn Ebî Kinâse⁹'nin câriyesidir¹⁰. İbn Ebî Kinâse, Kûfe'de doğup yaşamış kendi halinde temiz bir insandır. Ne övülmüş ne de yerilmiştir. Cârîyesi Denânîr şarkıcı ve şairdi. Edebiyatçılar ve bölgenin mert ve cömert şahsiyetleri ona sık sık uğrayıp şiire dair müzakerelerde bulunurdu¹¹.

İbn Ebî Kinâse, câriyesinin zekâ ve fıtratını şöyle anlatır: "Bir gün ona, sen şerefsiz bir câriyesin, bu mektubumu alır almaz cevap yaz muhtevalı ağır bir mektup gönderdim. Mektubumu gönderdiğim mecliste yanımda Ebu'l-Huseyn Ali b. Osman¹² da vardı. O da bunun üzerine "Ebu'l-Huseyn'in yanında beni kötüleyip aşağılaman hoşuma gitmedi. Beni üzdü. Hastayı iyileştirmeyen cevabı yazmaya da gerek yok" şeklinde bir mektup gönderdi¹³".

Dertli ve hüznü birisi bir gün Denânîr'in eğlence meclisine gider. "Neyin var? Neden hüznülsün?" diye soran Denânîr "Kardeşimi defnetmekten geliyorum." cevabını alınca anlayış, hazır cevaplılık ve zekâsını gösteren iki beyitlik bir şiir irticâlen söyler¹⁴.

بَكَيْتَ عَلَيَّ أَخِي لَكَ مِنْ قَرِيْبٍ * فَأَبْكَانَا نُكَاؤُكَ مَا عَلَيَّ

فَمَاتَ وَمَا خَبِرْنَا وَ لَكِنْ * مَاهَارَةَ صَحْبِهِ الْخَسِرَ جَلِي

⁸ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakatu's-şu'ara*, s. 422-423.

⁹ *el-Eğânî*, XVII/237.

¹⁰ el-Bustânî, Kerem, *en-Nisâu'l-ârabîyyât*, Beyrut, 1988. s. 107; en-Nuveyrî, V/93.

¹¹ el-İsfehânî (Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn), *el-Eğânî*, nşr. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Beyrut, 1963 ve Mısır, 1963 XIII/338.

¹² *el-Eğânî*, VIII/366.

¹³ *el-Eğânî*, VIII/341.

¹⁴ *el-Eğânî*, VIII/341.

فمات و ما بحرناه و لكن * طهارة صحبه الحبر جلى

“Kureyşli bir kardeşine ağladın, Ey Ali senin ağlaman bizi de ağlattı.

Ölümiünden haberimiz olmadı ama arkadaşlarının iyiliği en güzel haberdir.”

İbn Ebî Kinâse'nin Ebu'l-Eş'as¹⁵ adında şakacı, iyi bir arkadaşı vardı. Cârîyesi Denânîr'i dinlemek için meclislerine gider gelirdi. Ebu'l-Eş'as cârîyeye duyduğu aşkını açıklayınca cârîye ona bir şiirle cevap verir¹⁶:

ليس فيه لُحْظَةٌ لِلْمُنْتَهَمِ *	لأبي الشَّعْثَاءِ حُبَّ بَاطِنِ
عبث الحب به فاقعد و قم *	با فؤادى فازدجر عته وبا
ووسيلات المنجىن الكلم *	زارن منه كدوم صائب
مثل ما تأمن غزالان الحرم *	صائد تأمنه علاله
يا أنا الشَّعْثَاءِ لله و صم *	صل ان أحبب ان تُعْطَى الْمَتَى
جثة الخلد إن الله رحيم *	ثم معاذك يوم الحشر فى
بافعا قد كملت فه التعم *	حيث ألقاك غلاماً ناشياً

Beyitlerindeki peygamberimizin “Bir kimse temiz bir aşkla sever, aşkını da gizlerse öldüğünde şehit olur.” hadisine işaret etmesi ve şiirdeki “Salih kimseler Ahiret’te gençliklerine dönecekler.” gibi tanımlar yapması Denânîr’in kıvrak bir zekâ ve geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Denânîr ölünce efendisi İbn Ebî Kinâse ona bir mersiye yazar¹⁷:

¹⁵ el-Eğânî, VIII/366.

¹⁶ el-Eğânî, VIII/346.

¹⁷ el-Eğânî, VIII/347.

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا شَرِيكَ لَهُ * يَا كَأْتِ مَا كَانَ مِنْكَ لَمْ تُكُنِ
 إِنْ تَكُنِ الْقَوْلُ قَائِلًا فِيكَ فَمَا * أَفَحَمِّنِي عَنَّا شِدَّةَ الْحُزَنِ

"Elhamdulillah, onun şeriki yoktur

Keşke senden olanlar olmasaydı.

Eğer, sana söyleyecek söz kalmadıysa;

Hüznünün şiddetinden başka bir şey beni susturamaz."

Denânîr'den günümüze ulaşabilen şiirleri el-Egânî'de kaydedilenden ibarettir.

Nîrân (نيران): Muhammed b. Câfer b. Mûsâ el-Hâdî ile karşılıklı şiir söyleyen Nîrân Bağdat'taki bazı köle tüccarlarının câriyesi de olmuştur. Nükteli ve kıvrak zekâlı olan Nîrân'ın çok güzel olduğu söylenir. Muhammed b. Câfer'le yaşadığı gizli aşkı Muhammed el-Câfer'in aşktaki aşırı ve tedbirsiz davranışları sebebiyle açığa çıkar. Bunun için Nîrân aşığına kızar ve onu azarlar. Muhammed b. Câfer'i üzüntülü bir halde gören Ömer b. Bâne üzüntüsünün sebebini sorar. O da Nîrân'ın kendisine kızgın olduğunu söyler ve yazdığı bir kağıt parçasını Nîrân'a ulaştırmasını ondan ister. Kağıtta şu beyitler vardır:

صَبَّحْتَ عَهْدَ مَنْ لَعِينِكَ حَافِظِ * فِي حِفْظِهِ عَجَبٌ وَ فِي تَضْيِيعِكَ
 إِنْ سَمَّيْتُ أَنْ تَذَهَبِي نَفْوَادِهِ * فَبِحُسْنِ وَجْهِكَ لَا بِحُسْنِ صَنِيعِكَ

"Sana sadık bir delikanlının vefasını kaybettin,

Onun vefası ve senin onu kaybetmen de anlaşılmaz.

Oysa sen, yaptıklarınla değil

Yüzünün güzelliğiyle onun gönlünü çelip yüceldin."

Nîrân kağıdı alıp okuyunca güler. Hemen o anda kendisinin nazmettiği bir şiirle cevap gönderir:

مَا زِلْتُ تُعَذِّبُ، تُعْرِى بِي الرَّدَى * وَ تَهَجُرُنْسِي حَتَّى مَرَّتْ عَلَيَّ الْمَجْرَى
و تَقَطَّعُ أَسْبَابِي تَنْسَى مَوَدَّتِي * فَكَيْفَ نَرَى يَا مَالِكِ، فِي الْهَوَى صَبْرِي
فَأَصْبَحْتُ لَا أُدْرِي أَيْسًا بَصِيرِي * عَلَيَّ الْمَجْرَى أُمَّ جِدِّ النَّصِيرَةِ لَا أُدْرِي

"Hâlâ beni reddedip taşıyorsun;

Öyle ki ayrılığa alışıp benden uzaklaştın.

Özrümü göz ardı edip sevgimi unutuyorsun.

Ey efendim aşktaki sabrımı nasıl daha görmüyorsun?

Ayrılığa sabretmemin ümitsizlik mi yoksa irade mi olduğunu bilmiyorum artık."

Ömer b. Bâne, Nîrân'ın bu beyitlerini besteleyip şarkı yaparak emir Sâlih b. er-Reşid'in huzurunda okur. Sonra da Muhammed b. Câfer ile Nîrân arasındaki aşkı emire anlatır. Bundan etkilenen emir, Ömer b. Bâne ile birlikte gidip Nîrân'ı sahibinden satın alır ve Muhammed b. Câfer'e hediye eder¹⁸.

Murâd (مراد): Halife Me'mûn'un komutanlarından olan Ali b. Hişâm'ın değer verdiği bir câriyesidir¹⁹. İbn Hişâm'ın Me'mûn'u öldürmesi üzerine yazdığı iki beyitlik mersiyesinden başka bir şiirine rastlayamadık²⁰.

هَلْ مُسْعِدٌ لِحَيَاةٍ * بِعَيْرَةٍ أَوْ دِمَاءٍ
وَذَا لَفَقْدٌ حَلِيلٍ * لِسَادَةِ نُجَبَاءٍ

"Ağlamak için gözyaşı döken sanki mutlu mudur?"

¹⁸ *el-Eğânî*, XX, 27-29; Nûruddîn Ali b. el-Vezîr b. 'İmrân, *el-Murkişât ve'l-muṭribât*, Mısır 1973, s. 109.

¹⁹ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Nuzhetu'l-culasâ fi eşcari'n-nisâ*, Mektebetu'l-Kur'an, Kahire 1964, s.72.

²⁰ *el-Eğânî*, VIII/288-289.

Ağlamak, saygın kişilerin bir dostunu kaybetmesindedir."

Müteyyem (مُتَيِّم) : Emsalleri arasında güzel şiir söylediği kabul edilir²¹. Daha çok Me'mûn'a şiirler söylediği kaydedilir²². Efendisi Ali b. Hişam'a, üzerine şiir sözleriyle oymalar yapılmış bir kâse hediye eder²³.

قالت الكأسُ خُدُونِ * فإلى كَمِّ تَحْسِينِ

إِنَّ جِسْمِي مِنْ زَجَاجِ * مَا خُدُّوْا لَا تُكْسِرُوْا

Kaynaklarda kayıtlarına rastlayamadığımız şiir ve mersiyelerinin çoğunu efendisi Ali b. Hişam için söylemiş olduğunu tahmin ediyoruz.

Tafsilata girmeden ele aldığımız konuyla ilgili olarak burada kaydetmediğimiz ve kaydedemediğimiz; Harun Reşid'in en-Nâtifi'den satın aldığı edebiyatçı ve şair câriyesi 'Înân²⁴, Câfer el-Bermekî'nin küçükken çalınmış kızı olduğu iddia edilen ve iyi bir şair olan 'Ârîb el-Me'mûniye²⁵, halife Hâdi'nin oğlu Câfer'in halife Emin'e yirmi milyon dirheme kaptırdığı şarkıcı câriyesi Bezl²⁶, Şâriye²⁷, Âtike b. Şehde, Beşşâr b. Burd'un 'Âbde'si, el-Ahnef'in Fevzi'i, Ebu'l-Atahiye'nin 'Âtbe'si ve Ebû Nuvâs'ın Cinân'ı ile İbrahim el-Mavsili'nin Zâtu'l-Hâl²⁸'i gibi câriyelerin olduğu da muhakkaktır. Kültür ve bilgi sahibi ediplerin meclisine devam eden bu şair câriyeler söylediklerinin, kaynaklarda rastlayabildiğimiz şiirlerinden daha çok olduğunu ve onların çoğunun kaybolduğunu zannediyoruz. Dolayısıyla Abbâsî sosyal hayatının temel unsurlarından olan işret ve eğlence meclislerinin aranılan bu câriyeleri ve şiirleri üzerinde daha geniş çalışmaların yapılabilir olduğu kanaatindeyiz.

²¹ *el-Eğânî*, VIII/280; el-Câhiz, s.199; en-Nuveyrî, Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb*, Kahire 1984, V/82,95.

²² *el-Eğânî*, VIII/292.

²³ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâ'ir ve'z-zehâ'ir*, nşr. Ahmed Emîn-Ahmed Sakr, Mısır 1953, s. 56.

²⁴ el-Bustânî, s. 32.

²⁵ el-Câhiz, s. 199; en-Nuveyrî, V/82,95.

²⁶ en-Nuveyrî, V/88.

²⁷ en-Nuveyrî, V/82, 89,95.

²⁸ en-Nuveyrî, V/91.